

ГРАЂАНСКОПРАВНИ ПОЛОЖАЈ АЛКОХОЛИЧАРА

1. С правом се, од свих правних дисциплина, за алкохолизам највише интересовало кривично право. Алкохолизам је болест и као таква спада у патологију друштва. Отуда је алкохолизам предмет проучавања свих оних дисциплина које могу помоћи у сузбијању или искорењавању ове старе, а данас и веома раширене појаве. Ту долазе најпре медицинске науке, а затим правне (поред низа других које алкохолизам посматрају из различитих углова).

2. Грађанско право регулише свакодневни живот појединаца, тачније, оне друштвене односе у које они ступају поводом задовољавања најразноврснијих потреба; почев од најнеопходнијих - исхрана, облачење и становање, па све до веома удаљених основних потреба које појединци имају у виду на путу остварења своје "земаљске" среће. Грађанским правом се, према томе, регулишу нормални, уобичајени друштвени односи, а тек у другом плану они који настају услед неиспуњења уговора, накнаде штете итд. Зато је алкохолизам, по правилу, далеко од проучавања у грађанско-правној науци.

3. Међутим, носиоци грађанскоправних односа су појединци (или правна лица). Они су правни субјекти и то својство стичу од момента рођења. У признању правног субјективитета свим људима, без обзира на пол, националност, вероисповест, боју коже итд. лежи једна од најзначајнијих културних тековина људског друштва до које се дошло у његовом развоју. Она је изражена у принципу: "Буди личност и поштуј друге као личност" (Хегел). Транспонованем човека у правног субјекта изражава се **идеалитет права**, а у праву својине његов **реалитет**.¹

4. Појединац као личност у праву или правни субјект реализује ту своју могућност у правној заједници тако што изјавом воље заснива или мења или укида грађанскоправне односе - стиче или преноси грађанска субјективна права. За самостално вршење грађанских субјективних права потребан је одређени степен зрелости појединца. Његова свест мора бити у стању да схвати значај својих правних радњи и да се понаша у складу с тим. Та способност правних субјеката у грађанском праву назива се пословна способност.

Међутим, пословну способност не могу имати лица која услед друштвених обољења или душевне заосталости нису у стању за нормално расуђивање. Пословно способно не може бити ни лице које услед алкохолисаности није способно да се само стара о својим интересима. Зато је алкохолизам појава која има штетне последице и у грађанском праву; она "напада" личност као правни субјект, а то је основни правни појам.

5. Ми ћемо се, у даљем раду, задржати на појму пословне способности, утицају алкохолизма на степен пословне способности, као и положају алкохоличара у грађанскоправним односима.

1 Љ. Тадић: Филозофија права, Загреб, 1983.год. стр.223

1. ПОЈАМ ПОСЛОВНЕ СПОСОБНОСТИ

6. Пословна способност је правна могућност правног субјекта да сопственом изјавом воље предузима права и обавезе у правном односу, да врши грађанска субјективна права, сходно принципу самоодређења или аутономије воље као основном принципу приватноправних односа. То значи да је пословна способност настала у грађанском праву - оно је његово "родно место", као израз слободе или самоиницијативе правних субјеката у грађанском праву. Његов пандан у кривичном праву је појам урачуњљивости.

7. Познато је да је појам пословне способности новијег датума. Римско право не познаје термин "пословна способност", што је у складу са његовим схватањем улоге појединца у породици и друштву; за правни положај појединаца био је важан статус Римљанина или перегринина, односно, да ли је лице под влашћу оца породице (*alieni iuris*), или не (*sui iuris*).²

8. Модерна правна теорија је, међутим, јасно повукла границу између правне способности - правног субјективитета (*capacite de jouissance, Rechtsfähigkeit*) и пословне способности (*capacite de exercice, Handlungsfähigkeit* или *Geschäftsfähigkeit*).

Пословна способност је правни појам који има за циљ да правним субјектима омогући самостално предузимање правних радњи. То је у складу са принципом аутономије воље или самоодређења, да појединци, самостално следе своје интересе у грађанском праву. Њоме се изражава неједнакост међу људима условљена постепеним сазревањем личности, и у функцији је субјективитета.

9. Пошто се пословна способност дефинише као способност за самостално вршење права, то значи да она представља одређени степен зрелости. Зато се пословна способност одређује на основу узраста личности. То је онај степен у развоју личности који се означава као пунолетство. Узраст или доба живота које се захтева за стицање пунолетства различито је уређено у упоредном праву. У нашем праву, пунолетство се стиче са навршених 18 година живота или еманципацијом (ступањем у брак пре стицања пунолетства).³

10. Узраст или доба живота је основна претпоставка за стицање пословне способности појединаца. То је оно доба у животу личности када је она, према законској претпоставци, способна за нормално схватање значаја својих права и обавеза, због чега стиче правну могућност да својом изјавом воље врши грађанска субјективна права. Законска претпоставка о зрелости личности заснива се на сазнању да у том узаству личност има развијену психичку способност, стање свести, да процењује свој положај у друштву, да се према стварности одређује у складу са својим интересима, као и интересима друштвене заједнице, да је одговорна за своје правне радње, да се обавезује и одговара. Пунолетно лице је свесно себе, своје прошлости, а може предвиђати, унеколико, и своју будућност. Зрела личност може да оствари контролу над својим понашањем, да развија свест о дужности према породици и другима у спољашњем свету.

2 Лица *alieni iuris* нису сматрана правним субјектима, па се о пословној способности ових лица није ни могло говорити. Више: Д.Стојчевић: Римско приватно право, Београд, 1974.г. стр.65.

3 Види чл.15 ст.1 и 2 Закона о браку и породичним односима, Службени гласник СРС, бр.22/1980.г. Према Српском грађанском закону пунолетство се стицало са навршеном 21.годином (37).

11. Стицање пословне способности одређује се на основу објективног критеријума - на основу узраста, иако је јасно да је процес сазревања индивидуалан. Нека лица достижу интелектуалну и вољну зрелост и пре пунолетства, док друга, сазревају касније. Међутим, грађански законици границу стицања пословне способности одређују објективно из разлога правне сигурности. Пошто су грађанскоправни односи веома чести, то би индивидуално одређивање пословне способности приликом ступања у грађанскоправне односе отежавало грађанскоправни промет - вршење грађанских права, или их сасвим онемогућавало.

Урачунљивост се одређује строго индивидуално. То је разумљиво из чињенице о кривичним делима као патолошкој друштвеној појави.

2. УТИЦАЈ АЛКОХОЛА НА ПОСЛОВНУ СПОСОБНОСТ

12. Већ смо истакли да је пословна способност израз психичке зрелости личности за нормално просуђивање својих правних радњи. Лице које је душевно болесно или душевно заостало не стиче пословну способност иако је навршило 18 година живота, а ако је стекло пословну способност, оно је губи из ових разлога. Таква лица су или потпуно пословно неспособна лица или ограничено пословно способна лица. Њихова права, у ~~име~~ и за рачун њих, врше њихови законски заступници или таква лица уз сагласност законског заступника (у случају ограничено пословно способног лица).

13. Поред душевних оболења и душевне заосталости на губљење пословне способности пунолетних лица, може утицати и злоупотреба алкохола. Тако се у Закону о браку и породичним односима истиче да се пунолетно лице, које својим поступцима угрожава своја права и интересе, или права и интересе других лица услед душевне болести, душевне заосталости, злоупотребе алкохола или опојних средстава, старачке изнемоглости или других сличних разлога, делимично лишава пословне способности (чл.274 ст.2). Пијанство као разлог за лишење пословне способности помиње и предратна правна теорија.⁴ У упоредном праву се, такође, алкохолизам изричито наводи као разлог лишења пословне способности.⁵ Тако се алкохолизам појављује као штетна последица и у грађанском праву.

14. Алкохолизам као веома стара и распрострањена појава, иако је предмет пажње бројних научних дисциплина, није у нашој грађанској науци посебно проучаван. То се никако не може правдати, ако се има у виду да је наша земља у групи земаља са високом стопом алкохолизма. Истина, форензични значај алкохолизма није никада запостављен. Ово и због тога што су последице алкохолизма у кривичном праву "шокантне". Зато је борба против криминалитета и борба против алкохолизма; алкохолизам се јавља као један од веома честих криминогених фактора. Наиме, алкохолизам је непосредни изазивач веома тешких кривичних дела (против живота и тела), угрожавања јавног саобраћаја (до којих долази чак и у случају комзуми-

4 Види: Л.Марковић: Грађанско право, општи део, 1927.г., стр.132. Н.Перић: Основи грађанског права, 1923.г., стр.100. итд.

5 Види: Немачки грађански законик у чл.6. Пољски грађански законик у чл.13 ст.1 Чехословачки грађански законик у параграфу 10.

рања мање количине алкохола), против достојанства личности и морала итд. На веома штетне последице алкохолизма у кривичном праву указује и чињеница да је као посебно кривично дело предвиђено служење алкохола малолетнику (ради сузбијања алкохолизма малолетника који представља опасност савремених друштава).

Међутим, алкохолизам је, као што је истакнуто, веома погубан за правни положај правног субјекта у грађанском праву. Концепција алкохолизма као болести која се појављује крајем 18 века и средином 19 века, није могла остати без утицаја на пословну способност алкохоличара. Стручни и научни радови медицинских наука су недвосмислено указали на алкохолизам као ментално обољење, које, поред телесних оштећења, изазива и веома озбиљне психичке сметње; зато је алкохолизам болест разума.

15. Ми не можемо у овом раду указивати на конкретне манифестационе облике алкохолизма. То је предмет проучавања разних медицинских грана. За нас су важна медицинска сазнања о токсичком дејству алкохола, које се манифестује на оне функције човековог духовног бића које га чине неспособним за самостално предузимање права и обавеза у грађанском праву. Једна од редовних последица алкохолисаности јесте поремећај у памћењу; алкохоличар није у стању да се сети догађаја који су се одиграли, нити да усвоји нове информације. Алкохоличар нема способност концентрације, категоризације итд. Ако се овоме дода и поремећај моторичке функције алкохоличара, алкохолизам сигурно представља изузетно тешку сметњу за нормално расуђивање у вршењу грађанских права. Наиме, поред сасвим уобичејених правних радњи у грађанском праву, закључивање уговора ради куповине новина, хране, одеће итд., вршење осталих грађанских субјективних права захтева посебну интелектуалну способност, нпр. куповина непокретних ствари у циљу увећања имовине, или продаја ради набавке нових ствари, одржавање имовине сталним прометањем права у оквиру имовине. Познато је да и лица која су пословно способна, па чак и са одређеним искуством, за одређене послове у вези са располагањем правима из своје имовине консултују стручна лица.

16. Поремећај способности појединаца да се сами старају о својим правима, услед алкохолизма, јесте разлог да се таква лица лише пословне способности.

Већ смо истакли да Закон о браку и породичним односима предвиђа могућност делимичног лишења пословне способности лица која услед злоупотребе алкохола угрожава своја права и интересе или интересе других лица. Лице које се делимично лиши пословне способности је ограничено пословно способно лице. Своја права и обавезе може вршити само уз сагласност законског заступника (родитеља или стараоца). Правни послови и правне радње таквог лица постају пуноважни само ако постоји претходна дозвола, или накнадно одобрење законског заступника. Ако законски заступник не одобри правни посао ограничено пословно способног лица, правни посао не производи правно дејство. Све док није дато одобрење, правни посао "виси", "лебди", то је правни посао који "храмље" - *negotium claudicans*. Ако законски заступник одобри правни посао огра-

6 Више о овоме: А.Деспотовић - М.Игњатовић - В.Фридман: Алкохолизам, етиологија, клиника, лечење и превенција, Ниш, 1978.г.

7 За извесне правне послове ограничено пословно способног лица потребно је одобрење органа старатељства (отуђење или оптерећење непокретне имовине. Чл.121 ЗОБПО).

ничено пословно способног лица, овај важи од момента закључења - одобрење делује ретроактивно. У случају да законски заступник не одобри таква посла, он је релативно ништав или рушљив правни посао.⁸

17. Закон о браку и породичним односима не истиче изричито алкохолисаност као разлог за потпуно лишење пословне способности. Законодавац је имао у виду карактер алкохолисаности као узрока за лишење пословне способности, који не тако често може да доведе до неспособности за нормално расуђивање. Такве последице су резервисане за душевна оболења, односно, душевну заосталост. Међутим, ако би алкохолизам у тој мери деградирао човекову психичку активност да он не би могао да ни уз законског заступника врши своја права и обавезе, онда се, такво лице сигурно може потпуно лишити пословне способности. Наиме, законодавац је истакао да до таквих последица може довести, поред душевне болести и душевне заосталости и "који други разлог" (чл.274 ст.1 ЗОБПО).

18. Лице које је лишено у потпуности пословне способности је потпуно пословно неспособно лице. Правни послови и друге правне радње које предузима такво лице су ништави. Њихова права, у њихово име и за њихов рачун, врше законски заступници. Такве правне последице за личност може изазвати хронични алкохолизам који је својим дуготрајним токсичким дејством разорио основне активности човекове свести; поред неспособности памћења, хронични алкохолизам може довести и до појаве суманутих идеја, нетолерантности, раздражљивости, халуциноза. Такво лице се у погледу пословне способности изједначава са млађим малолетником или дететом.

Правне послове које закључују таква лица може поништити свако лице, па чак и државни орган по службеној дужности. На ништавост се може позивати увек јер захтев за поништење правних послова које закључује потпуно пословно неспособно лице не застарева.

19. Потпуно лишење пунолетног лица пословне способности, као и делимично лишење, из разлога алкохолисаности врши се у интересу самог лица. Лице које није способно за нормално расуђивање не може својом вољом да врши своја грађанска субјективна права јер није способно да се стара о својим интересима. Исто тако, лице које услед алкохолизма угрожава своја права и интересе, односно, права и интересе других лица мора бити стављено под старатељство. На тај начин оно се спречава да у бесцење отуђује своју имовину, или чак поклања, како би дошло до новца за куповину алкохола. Могућност поништења правних послова које закључују таква лица, из разлога недостатка пословне способности, је у њиховом интересу.

20. На другој страни, алкохоличари су, најчешће, чланови породице. Пошто су неспособни за нормално расуђивање или рационално и савесно управљање својом имовином, таква лица могу довести у питање опстанак и будућност своје породице. Зато се стављањем под старатељство штите и интереси породице као најважније ћелије друштва. Из тог угла посматрано, лишење пословне способности пунолетних лица услед алкохолизма, представља и општи интерес.

21. Алкохолизам може, посредно, бити разлог за још једну последицу у грађанском праву. Наиме, према Закону о наслеђивању, наследник се

8 Види чл.111 Закона о облигационим односима. Више о последицама рушљивих правних послова: Р.Ковачевић Куштримовић: Грађанско право, општи део, Ниш, 1991.г. стр.291 и сл.

може искључити из наслеђа (*exhereditio nota causa*), између осталог, и због тога што се одао нераду и непоштену животу. То је нека врста цивилне казне орема лицу које крши етичка правила понашања, што представља разлог да га оставилац искључи из наслеђа. Иако се, у пракси, овај разлог за искључење јавља као одавање коцки, крађи или скитничарењу, разлози за такво понашање могу лежати у алкохолисаности таквог лица. Искључењем из наслеђа такав наследник се спречава да неразумно троши наслеђену имовину.

22. Најзад, потребно је истаћи да су све последице алкохолизма у грађанском праву срачунате на заштиту самог лица које злоупотребљава алкохол, и да су у складу са принципом аутономије воље или самоодређења. Овај принцип би сигурно био повређен ако би се лицу које услед алкохолизма није способно да само предузима правне радње, дозволило вршење грађанских субјективних права.

3. ПОСТУПАК И ПОСЛЕДИЦЕ ЛИШЕЊА ПОСЛОВНЕ СПОСОБНОСТИ

23. Лишење пословне способности врши општински суд у ванпарничном поступку. Поступак за лишење пословне способности се покреће или по службеној дужности, или по предлогу органа старатељства, брачног друга, детета, родитеља, као и на предлог деде, бабе, брата, сестре као и унука ако са овим лицем живе у породичној заједници.⁹

Предлог за покретање поступка за лишење пословне способности може да стави и само лице које треба лишити пословне способности, ако може да схвати значење и правне последице свог предлога (чл.32 ст.3 Закона о ванпарничном поступку).

Поступак лишења је хитан по свом карактеру, а из разлога правне сигурности може се таквом лицу поставити привремени старалац.

24. Лице се лишава пословне способности на основу процене разлога који се наводе као основ за покретање поступка, уз стручну помоћ лекара специјалисте за ову област. За разлику од услова за стицање пословне способности који се одређују објективно, лишење пословне способности се врши на основу индивидуалних критеријума. Лишење пословне способности пунолетног лица је изузетак од правила да су пунолетна лица пословно способна лица, па се разлози за лишење морају уско тумачити и појединачно доказивати. Зато је поменути закон објективизиран само поступак за лишење пословне способности, али критеријуми на основу којих ће се вршити лишење нису дати објективно, осим правилима медицинске науке. У том смислу треба разумети и одредбу закона која омогућава суду да одложи доношење решења о лишењу пословне способности пунолетног лица (у случају злоупотребе алкохола или других опојних средстава), ако се основано може очекивати да ће се лице уздржати од даље злоупотребе алкохола.¹⁰

25. Веома интересантно питање јесте у вези са положајем алкохолничара када оно закључи правни посао под утицајем алкохола, а није

⁹ Закон о ванпарничном поступку, Сл.гласник СРС, бр.25/82.

¹⁰ У овом случају треба водити рачуна о томе да се овај поступак спроводи и у општем интересу.

лишено пословне способности. То је веома чест случај у судској пракси. Наиме, алкохолизам још увек није, у широким народним слојевима, прихваћен као болест већ као појава која вређа морална схватања, па се иста скрива, и тек у крајњој линији, лечи. То има за последицу да алкохоличара крију лица из његове најближе околине, иако она и највише трпе услед алкохолисаности таквог лица. Чланови породице се одлучују да предложе поступак за лишење пословне способности тек када је њихова имовина доведена на руб пропасти услед неразумног располагања алкохоличара.

26. За грађанско право је интересантна судбина правног посла који закључи лице које није лишено пословне способности. Познато је, да је за настанак правног посла, поред осталих услова, потребно и постојање правно релевантне воље страна уговорница. Стога ако правни посао закључи лице које није могло, услед алкохолисаности, нормално да расуђује, нити да се понаша у складу са својим интересима, такав правни посао је ништав правни посао (строго узев, такав правни посао је непостојећи правни посао), јер му недостаје један од основних услова за настанак правног посла. Истина, да би се за нечију правну радњу изрекла оваква ригорозна санкција потребно је да се докаже, у конкретном случају, такав степен алкохолисаности који је довео до деградације правног субјекта, да се он може изједначити са малолетником. Мора се признати да су ови случајеви ређи у пракси.

Друго је питање што се код оваквих ситуација може појавити и кривица друге стране, навођење на алкохолисаност, или чак принудна алкохолисаност, што је значајно с аспекта последица оваквог правног посла, као и кривичног права.

27. Много чешћи случај у пракси је онај када лице под утицајем алкохолизма није могло у довољној мери да се само стара о својим правима и интересима, због чега се може окарактерисати као ограничено пословно способно лице. Такво лице је способно да закључи правни посао, али њиме угрожава своје интересе и права, као и права и интересе других лица. Такав правни посао треба третирати као рушљив (релативно ништав правни посао). Такво решење произилази из општих правила грађанског права да ограничено пословно способно лице може само предузимати правне радње, али је за њихову пуноважност потребна сагласност законског заступника. На неважност рушљивог правног посла могу се позивати само лица у чијем је интересу предвиђен разлог рушљивости. Недостатак потпуне пословне способности се мора доказати, јер такво лице није било лишено пословне способности, па се претпоставља да је пословно способно лице.

28. Најзад, у пракси је могућа и ситуација да лице, које је лишено пословне способности услед алкохолисаности, закључи правни посао у тренутку када је способно за самостално предузимање правних радњи, јер су његове психичке активности "обновљене", а пословна способност му није враћена решењем.

Принцип аутономије воље у грађанском праву наводи на помисао да се у овом случају такав правни посао може сматрати важећим.

Међутим, принцип правне сигурности, као врховни принцип у грађанском праву, то не допушта. Правни положај или статус појединаца мора бити тачно одређен. Тако се за пунолетно лице претпоставља да је пословно способно лице све док се не лиши пословне способности, или не

докаже да је лице у конкретном случају било неспособно за нормално расуђивање. Обрнуто, лице које је лишено пословне способности има се сматрати таквим све док му, иста, не буде враћена по предвиђеном поступку. Правни статус личности у праву одређен је императивним правним нормама и одступање од њих је противзаконито. Зато је правни посао који закључи лице које је било лишено пословне способности, у време када је фактички било способно за расуђивање, неважећи правни посао. Ту има места аналогији са закључењем правног посла од стране пословно неспособних лица услед душевне болести, када исти закључују за време тзв. "светлих тренутака" - *lucida intervalla*.¹¹

ЗАКЉУЧАК

1. Изнета разматрања о положају алкохоличара у грађанском праву показују да је алкохолизам појава са веома штетним последицама и у грађанском праву. Оне нису тако "шокантне" као у кривичном праву, али оно што изгубе на шокантности, добијају на учесталости у грађанском праву. Наиме, алкохолизам погађа личност у праву; у грађанском праву то је носилац грађанскоправних односа. Не може се очекивати да личност код које су озбиљно поремећене психичке активности, услед алкохолисаности, буде способна за предузимање правних радњи. Закључивање правних послова, односно, предузимање других правних радњи спада у веома компликоване операције човекове психичке активности, много сложеније него што је "способност" за извршење кривичних дела.

2. Ако алкохолизам чини појединца неспособним за нормално расуђивање о значају својих правних радњи, онда је то разлог за потпуно лишење пословне способности; правне радње таквог лица су ништаве. Међутим, у пракси је чешћи случај да се алкохолизам јавља као разлог за делимично лишење пословне способности; правне радње таквог лица се сматрају као радње ограничено пословно способног лица. Лице делимично лишено пословне способности може само да предузима правне радње, али је за њихову пуноважност потребна сагласност законског заступника.

3. Грађанскоправни третман алкохоличара се, због својих последица (делимично или, ређе, потпуно лишавање пословне способности) јавља као облик превенције алкохолизма као криминогеног фактора.

11 А.Гамс: Увод у грађанско право, Београд, 1990.г. стр.100.

ГРАЖДАНСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ АЛКОГОЛИКОВ

Резюме

Алкоголизм угроза для личности как субъекта в гражданском праве. Он воспрепятствует существованию прав воли и осуществлению гражданских субъективных прав. Лицо у кого серьезно нарушены психические деятельности из-за алкоголя, не в состоянии, своей волей осуществлять гражданские субъективные права; такие лица без деловой способности, или с ограниченной деловой способностью.

Правовые дела лица которые из-за алкоголя в полном без деловой способности ничтожные и не могут произвести никакого правовое действие. Между тем, в практике чаще бывает что алкоголизм причина неполного лишения способности. Правовые дела и правовые действия лица которое ограничено способно деловое лицо считается полного состава если существует соглашение законного уполномоченного. Но, если не так, то правовые действия возможно аннулировать по правилам действующих в случаях отменения правовых дел.

Лицо провозглашено как ограничено деловое способное лицо, из-за алкоголя считается таким пока не будет принято решение о получении о полной деловой способности. Это предоставляют причины правож надежности; правовое положение одиночки нужно точно определить.

